

انستیتوم تحقیقات امنیت و توسعه
پژوهشگاه مطالعات امنیت اجتماعی
Quarterly.risstudies.org

Article history:
Received 31 October 2024
Revised 01 December 2024
Accepted 02 February 2025
Published online 15 May 2025

Strategic Studies Quarterly

Volume 28, Issue 1, pp 35-61

P-ISSN: 1735-0272
E-ISSN: 2980-910X

Challenges and Prerequisites for the Role of Civil Institutions in Strengthening Judicial Security

Zeinab Abdullah Khani

Faculty of the Research Institute for Security and Development Studies, Tehran, Iran.

Corresponding author email address: Abdollahkhani@riss.ac.ir

Article Info

Extended Abstract

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Abdullah Khani, Z. (2025). Challenges and Prerequisites for the Role of Civil Institutions in Strengthening Judicial Security. *Strategic Studies Quarterly*, 28(1), 35-61.
doi: 10.22034/ssq.2025.217179

© 2024 the authors. Published by Research Institute of Strategic Studies (RISS), Tehran, Iran. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

Introduction

Judicial security is a fundamental right of every citizen and a key foundation for the sustainable development of societies. It involves protecting individuals from any form of rights violations, ensuring laws are applied fairly and correctly, and building public trust in the judicial system. Achieving judicial security depends on mechanisms like judicial independence, transparency in legal processes, easy access to justice, and the enforcement of fair and effective laws. While the role of civil institutions and public opinion in promoting judicial security is undeniable, these organizations face significant challenges in cooperating with judicial bodies, which limits their full potential. Currently, civil institutions' capabilities are underused. Therefore, it is crucial to identify the main obstacles they encounter and outline what is needed to overcome them. This study not only explores key concepts but also analyzes the role of various civil institutions—namely NGOs, the legal profession, and the jury system—in advancing judicial security. It then discusses the challenges these institutions face and proposes necessary measures to address them.

Methodology

This study uses an analytical-descriptive approach based on library research. Relevant legal sources including laws, academic articles, and specialized books were reviewed to gather information and analyze both theoretical foundations and practical challenges of the interaction between civil institutions and the judiciary. Additionally, a comparative study of other legal systems, particularly regarding juries, was used to deepen understanding.

Results

This study examines the role and impact of civil institutions on enhancing judicial security within Iran's legal system. The three main civil institutions reviewed are Non-Governmental Organizations (NGOs), the legal profession, and the jury system.

NGOs can act as an extension of civil society by improving access to justice for vulnerable groups, supporting them throughout legal proceedings, and fostering confidence in the fairness of the judicial process. This helps smooth the path to justice and builds public trust. However, NGOs face significant challenges. Firstly, their legal role in judicial proceedings is limited, often confined to filing complaints and attending hearings. Secondly, Article 66 of the Criminal Procedure Code restricts participation by limiting it to NGOs with specific charters, excluding many other civil groups. Thirdly, there is ambiguity about whether NGOs act as plaintiffs or simply as complainants in court, which leaves room for subjective interpretation. As a result, these challenges have limited NGO involvement, reducing their impact on justice delivery and public trust, and preventing the judiciary from fully utilizing their potential.

The legal profession also plays a crucial role in safeguarding the right to defense, ensuring access to justice, and ultimately upholding judicial security. This study highlights the importance of having independent and skilled lawyers at every stage of legal proceedings. Nonetheless, lawyers face several challenges, both internal and related to the broader legal governance system. The main challenge is public reluctance to seek legal representation, due to distrust in lawyers' effectiveness, high costs relative to the services provided, and a lack of transparency regarding lawyers' qualifications, experience, and fees. Another challenge lies in the relations between lawyers and the judiciary. The quality of this relationship affects public perception of justice and is hindered by practical obstacles, such as limited immediate access to case files and inadequate legal protections to ensure lawyers' safety—especially in sensitive political or economic cases. These barriers undermine lawyers' ability to provide an effective defense.

Finally, the jury system is examined, particularly in political and press-related cases, where it aims to involve representatives of public opinion in judicial decision-making and enhance the legitimacy and acceptance of court verdicts. The jury system aims to protect fundamental freedoms and prevent arbitrary decisions. However, challenges such as selecting jurors who genuinely and impartially represent public opinion, jurors' level of legal expertise, and the influence of their opinions on judges' final decisions impact the effectiveness of this institution.

Conclusion

Overall, this study finds that although the three civil institutions discussed have significant potential to strengthen judicial security in Iran's legal system, they face operational, structural, and legal challenges that need careful attention and reform. The recommendations are as follows:

- For NGOs: Clarify their legal status and broaden their authority to submit evidence, participate in preliminary investigations, and support defendants and their families throughout the judicial process.
- For the legal profession: Establish a transparent ranking system for lawyers that reflects their records, expertise, and client satisfaction, and strengthen laws that protect lawyers' job and personal security, especially in sensitive cases.
- For the jury system: Reform the juror selection process, for example by using random selection from diverse social groups. Remove restrictive conditions such as marital status and minimum age limits, and make jury verdicts binding on courts—or at least significantly increase their influence on final decisions—to improve the system's effectiveness.

Implementing these recommendations is expected to pave the way for more effective involvement of civil institutions in developing and strengthening judicial security.

Keywords: *Civil Institutions; Judicial Security; Non-Governmental Organizations (NGOs); Legal Profession; Jury System.*

Ethical Considerations

Compliance with Ethical Guidelines

This study was approved by the Ethics Committee of Research Institute of Strategic Studies (RISS), Tehran, Iran.

Conflict of Interest

The authors declared no conflict of interest.

Funding Sources

This research received no external funding.

Quarterly.risstudies.org

تاریخچه مقاله

دریافت‌شده در تاریخ ۱۰ آبان ۱۴۰۳
اصلاح‌شده در تاریخ ۱۱ آذر ۱۴۰۳
پذیرفته‌شده در تاریخ ۱۴ بهمن ۱۴۰۳
منتشرشده در تاریخ ۲۵ اردیبهشت ۱۴۰۳

فصلنامه مطالعات راهبردی

دوره ۲۸، شماره ۱، بهار ۱۴۰۴، پیاپی ۱۰۷، صفحه ۳۵-۶۱

شابای چاپی: ۱۷۳۵-۰۷۲۷
شابای الکترونیکی: ۲۹۸۰-۹۱۰X

چالش‌ها و بایسته‌های نقش آفرینی نهادهای مدنی در توسعه امنیت قضایی

زینب عبدالله‌خانی

گروه حقوق و امنیت ملی، پژوهشکده مطالعات راهبردی، پژوهشگاه مطالعات امنیت و پیشرفت، تهران، ایران.

ایمیل نویسنده مسئول: Abdollahkhani@riss.ac.ir

چکیده

امنیت قضایی یکی از مهم‌ترین شقوق امنیت است که پایداری و توسعه آن نیازمند بهره بردن از ابزارهای امنیت‌ساز است. نهادهای مدنی اعم از سمن‌ها، نهاد وکالت و هیئت منصفه از جمله ابزارهایی‌اند که قادرند امنیت قضایی را توسعه دهند. چنانچه بهره بردن از ابزارهای امنیت‌ساز فروگذارده شود یا با موانعی روبه‌رو شود، امنیت قضایی متزلزل خواهد شد؛ بنابراین، ضرورت دارد که ضمن بهره‌گیری از نهادهای مدنی، موانع و چالش‌هایی بررسی شوند که عملکرد امنیت‌سازی این نهادها را مختل می‌کند. این موانع ممکن است درون‌زا و ناشی از رویکرد خود نهادها باشد یا عرضی و ناشی از تصمیمات سیاست‌گذار باشد؛ به هر ترتیب شناسایی این عوامل و ارائه راهکاری برای حل آن‌ها، نهادهای مدنی را در تعامل با نظام قضایی پویاتر می‌کند. نوشتار حاضر موانع اصلی پیش‌روی نهادهای مدنی را محدودیت در اختیارات سمن‌ها در تعامل با نظام قضایی، بی‌اعتمادی به نهاد وکالت و الزام‌آور نبودن رأی هیئت منصفه برای دادگاه شناسایی می‌کند و پیشنهاد می‌دهد که اول، بستر مشارکت سمن‌ها در فرایندهای پیش از دادرسی و در حین دادرسی گسترش داده شود؛ دوم، رویکردهای سنتی در نهاد وکالت کنار گذاشته شود و از راه‌حل‌های به‌روز استفاده شود و سوم، هیئت منصفه ترکیبی جایگزین هیئت منصفه حاضر شود.

واژگان کلیدی: سازمان مردم‌نهاد، سمن، کانون وکلا، هیئت منصفه، گسترش عدالت.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

عبدالله‌خانی، زینب (۱۴۰۴). چالش‌ها و بایسته‌های نقش آفرینی نهادهای مدنی در توسعه امنیت قضایی. فصلنامه مطالعات راهبردی، ۲۸(۱)، ۳۵-۶۱

doi:

10.22034/SSQ.2025.217179

© ۱۴۰۳ حق نشر (کپی‌رایت) این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY 4.0) صورت گرفته است.

مقدمه

در اولین ماده سند امنیت قضایی (مصوب ۱۳۹۹) آمده است: «هدف امنیت قضایی، رسیدن به عدالت قضایی است که اثر آن ایجاد اعتماد شهروندان به قانون و نظام قضایی است تا در چارچوب آن اشخاص از آسودگی خاطر و احساس امنیت در تضمین و احقاق حقوق و آزادی‌های خود برخوردار شوند». توسعه امنیت قضایی با هدف دستیابی به عدالت قضایی صورت می‌گیرد؛ اما این توسعه به سادگی ممکن است و عدالت قضایی گاهی هدفی دور از دسترس است. سید محمد عبداللهی، در مقاله «موانع اساسی برقراری امنیت قضایی و عوامل آسیب‌زننده به آن» موانع و عواملی را برمی‌شمارد که مانع دستیابی به امنیت قضایی‌اند و به آن آسیب می‌زنند. این عوامل شامل اموری همچون طولانی‌بودن رسیدگی‌ها، مستقل نبودن قضات، نپرداختن خسارت ناشی از حبس و بازداشت غیرقانونی و... می‌شوند. در این مقاله موانع استقرار امنیت قضایی بررسی می‌شود، اما ابزارهایی برای توسعه آن معرفی نمی‌شود. علیرضا میرکمالی در مقاله «تأمین امنیت قضایی در پرتو حق برخورداری متهم از وکیل در حقوق ایران، فرانسه و اسناد بین‌المللی» قدمی جلوتر می‌نهد و حق برخورداری از وکیل را به عنوان یکی از ابزارهای تأمین امنیت قضایی معرفی می‌کند؛ با این حال ابزارهای دیگری همانند نهاد وکالت وجود دارند که می‌توانند نهاد قضایی را در توسعه امنیت قضایی یاری دهند.

بهره‌گیری از نهاد وکالت و دیگر نهادهای مدنی فرصتی طلایی در اختیار حکمرانان قضایی است؛ چراکه نهادهای غیردولتی و مستقل بدون اینکه بار مالی بر دوش سیستم قضایی باشند، این سیستم را در استقرار امنیت قضایی یاری می‌رسانند. با این‌همه چالش‌های متعددی پیش روی نهادهای مدنی برای تعامل با نهاد قضایی وجود دارد که مانع بهره‌برداری حداکثری از ظرفیت نهادهای مدنی می‌شود. در حال حاضر نهادهای مدنی نهایت ظرفیت خود را برای توسعه امنیت قضایی آزاد نکرده‌اند؛ بنابراین باید چالش‌های اساسی پیش روی آنان را شناخت و الزامات رفع این چالش‌ها را بیان کرد. این پژوهش در نظر دارد پس از شرح مفاهیم کلیدی، نقش هر یک از نهادهای مدنی (سمن‌ها، نهاد وکالت و هیئت منصفه) در توسعه امنیت قضایی را تحلیل کرده، سپس چالش‌های نقش‌آفرینی و بایسته‌های رفع این چالش‌ها را بیان کند.

الف) مفهوم‌شناسی

مفهوم‌شناسی دروازه ورود به سؤال اصلی پژوهش است. با درک مفاهیم کلیدی، مشخص می‌شود که پژوهش دقیقاً به دنبال پاسخ به چه مسئله‌ای است. با اینکه مفاهیم امنیت قضایی و نهاد مردمی، پیش از این هم تعریف شده‌اند، نیاز است به‌طور مختصر بدان‌ها پرداخته شود و مشخص شود که کدام معانی مدنظر این نوشتار است؛ از همین رو در ادامه سه مفهوم امنیت قضایی، توسعه امنیت قضایی و نهاد مردمی تعریف می‌شوند تا در بخش بعد بتوان چالش‌های نقش آفرینی نهادهای مردمی در توسعه امنیت قضایی را شناسایی کرد.

۱. مفهوم امنیت قضایی

برای ورود به موضوع، ابتدا لازم است مفهوم امنیت قضایی روشن شود تا در ادامه بتوان شرح داد که نهادهای مدنی به توسعه چه چیزی کمک می‌کنند. امنیت قضایی از مفاهیم پرمنافسه‌ای است که برداشت‌های گوناگونی از آن صورت گرفته و اتفاق نظر در خصوص مفهوم آن وجود ندارد. در تعریفی، امنیت قضایی به «عملکرد صحیح، به‌هنگام و بدون تبعیض سیستم قضایی جهت رسیدن به اهداف تعریف‌شده و اطمینان عمومی نسبت به این عملکرد» توصیف شده است (علینقی، ۱۳۷۹). در تعریف دیگر گفته شده که امنیت قضایی عبارت است از: «کیفیت مناسب عملکرد دادگاه‌ها در به‌کار بستن ضمانت‌های اجرایی قانون به ترتیبی که شهروندان را قبل از نقض قوانین و تعهداتشان از آن عمل باز دارد». (نوروزی، ۱۳۷۹). همچنین گفته شده «امنیت قضایی یعنی مصون بودن فرد از هرگونه تعرض و تجاوز و تهدید نسبت به جان، مال، ناموس، آزادی، شرف، حیثیت شغل، مسکن و تمام حقوق قانونی و مشروع او و هر چه که در نتیجه قانون برای فرد و اجتماع مقرر شده است» (طباطبایی مومنی، ۱۳۹۸).

همان‌طور که دیده می‌شود در تعریف اول و دوم، امنیت قضایی معادل با کارکرد نهاد غذایی تعریف شده و بُعد روانی امنیت یعنی اطمینان و آرامش خاطر، نادیده انگاشته شده است. تعریف سوم نیز از نقش نهاد قضایی در مفهوم امنیت قضایی غافل مانده و مفهوم امنیت قضایی را تا مفاهیم مشابه همچون امنیت حقوقی گسترش داده؛ لذا از آنجایی که دو رکن مهم بُعد روانی از امنیت و نهاد قضایی در این تعاریف مهجورند، باید تعریف دیگری را مبنای بحث قرار داد. در این نوشتار امنیت غذایی به اطمینان خاطر شهروندان از عملکرد مراجع قضایی در حفظ حقوق تهدیدشده یا احیای حقوق تضییع شده است (عبدالله‌خانی، ۱۴۰۲)؛ بدین معنا که چنانچه حقوق شهروندان تضییع شد یا در معرض تضییع قرار گرفت، اطمینان خاطر داشته باشند که با مراجعه به نهادهای قضایی قادر به حفظ و احیای حقوق خود هستند. در واقع، اگر

شهروندان باور داشته باشند که مراجع قضایی تابع قوانین و ضوابطاند و تا زمانی که مرجع قضایی وجود دارد، حقوق آن‌ها محفوظ است، می‌توان گفت که امنیت قضایی تأمین شده است. با این همه، پایداری و توسعه امنیت قضایی امری نیست که اگر ایجاد شد، لزوماً دوام هم داشته باشد؛ به همین دلیل توجه به مفهوم توسعه امنیت قضایی ضروری است.

۲. مفهوم توسعه امنیت قضایی

توسعه مفهومی چندوجهی است که در حوزه دانش‌های مختلف بر سر مفهوم آن بحث شده است. به فراخور واژه‌ای که به توسعه اضافه می‌شود، توسعه مفهوم متفاوتی پیدا می‌کند. برای نمونه در خصوص توسعه فرهنگی گفته می‌شود که به معنای تحول در ارزش‌هاست و یعنی گذر از دنیای کهنه به سمت دنیای نو (جهانیان، ۱۳۷۸). در ادبیات اجتماعی و اقتصادی مفهوم توسعه متفاوت است. در ادبیات اقتصادی مفهوم توسعه در آغاز هم‌ردیف رشد قرار می‌گرفت، اما پس از چندی از مفهوم رشد فاصله گرفت و تبدیل به مفهومی کیفی برای سنجش رفاه انسان تبدیل شد. فلدمن^۱ و همکاران پس از بررسی تعاریف توسعه و مفاهیم مشابه آن، توسعه اقتصادی را این‌گونه تعریف می‌کنند: «توسعه اقتصادی یعنی گسترش ظرفیت‌هایی که به پیشرفت جامعه از طریق تحقق بخشیدن به توانایی‌های بالقوه افراد، بنگاه‌ها و جوامع کمک می‌کند» (Feldman & et al., 2016). توسعه اجتماعی به «کیفیت سیستم اجتماعی در راستای دستیابی به عدالت اجتماعی، یکپارچگی و انسجام اجتماعی و ارتقای کیفیت زندگی انسان‌ها» تعریف شده است.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، تعاریف توسعه اگرچه متنوع و متعددند، همگی از الگویی مشابه پیروی می‌کنند. الگوی مشابه در تعاریف توسعه، حرکت در مسیر دستیابی به ارزش‌هاست. در حوزه فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی یا سیاسی این ارزش‌ها متفاوت هستند؛ برای مثال در حوزه اقتصادی رفاه ارزش محسوب می‌شود و توسعه اقتصادی مسیری را نمایان می‌کند که به سمت رفاه حرکت می‌کند. به همین ترتیب توسعه اجتماعی حول محور مفاهیمی همچون عدالت اجتماعی و انسجام اجتماعی تعریف می‌شود.

با همین الگو می‌توان توسعه امنیت قضایی را تعریف کرد. امنیت قضایی متشکل از دو ارزش مهم اطمینان خاطر از اجرای عدالت و اجرای عدالت است؛ یعنی فراهم کردن امنیت قضایی برابر است با دستیابی شهروندان به حقوق خود و اطمینان خاطر از اینکه با اقدام قضایی می‌توانند به حقوق خود دست پیدا کنند. توسعه امنیت قضایی مسیری را ترسیم می‌کند که

1. Feldman

بتوان به سمت این هدف حرکت کرد؛ بنابراین توسعه امنیت غذایی یعنی: فرایند تقویت نظام قضایی برای کارآمدی بیشتر تا جایی که شهروندان از دستیابی به حقوق‌شان اطمینان خاطر پیدا کنند. در این تعریف دو شاخص مهم توسعه امنیت قضایی، کارآمدی و اطمینان خاطر شهروندان است.

۳. مفهوم نهاد مدنی

در تعریف نهاد گفته شده که نهاد نظام سازمان‌یافته‌ای است که در پی پاسخگویی به برخی از نیازهای اساسی پدید آمده (قبادی و دیگران، ۱۳۹۶). نهاد مدنی به سازمانی اطلاق می‌شود که نیازها و اهداف قشر مشخصی از جامعه را نمایندگی می‌کند. ویژگی نهادهای مدنی استقلال از دولت، غیرانتفاعی بودن، داوطلبانه بودن و خودجوش بودن است (مستجاب‌الدعوه و دیگران، ۱۳۹۸). به عبارت بهتر نهاد مدنی نهادی است که برای پیگیری هدف خاصی، به صورت داوطلبانه و خودجوش تشکیل می‌شود و مدیریت آن در اختیار گروه‌های مردمی است.

نهادهای مدنی می‌توانند نقش مهمی در توسعه امنیت قضایی ایفا کنند. گفته شد که کارآمدی نظام قضایی و اطمینان خاطر شهروندان دو شاخص مهم در سنجش توسعه امنیت قضایی است. به‌طور کلی نهادهای مدنی به دلیل ویژگی مردمی بودن، اثرگذاری مهمی در شاخص اطمینان خاطر شهروندان از اجرای عدالت دارند؛ با این حال در شاخص کارآمدی هم بی‌تأثیر نیستند. از بین نهادهای مردمی، سه نهاد رابطه تنگانی با نهاد قضایی دارند و می‌توانند در توسعه امنیت قضایی نقش مهمی ایفا کنند. این سه نهاد عبارت‌اند از سمن‌ها، نهاد وکالت و هیئت منصفه. در ادامه توضیحی مختصر از چیستی این نهادها بیان می‌شود.

• **سمن‌ها (سازمان‌های مردم‌نهاد):** سازمان‌های مردم‌نهاد جلوه اصلی و بارز نهاد مدنی‌اند و در جوامع پیشینه‌ای طولانی دارند. سازمان‌های مردم‌نهاد، نهادهایی‌اند با شخصیت حقوقی مستقل، غیردولتی، غیرانتفاعی و غیرسیاسی که برای انجام فعالیت‌های داوطلبانه با اهداف فرهنگی، مذهبی، اجتماعی و بشردوستانه تشکیل شده‌اند (نژندی‌منش و عبدالله‌هی اصل، ۱۳۹۴). سمن‌ها تمام ویژگی‌های نهاد مدنی اعم از خودجوش، مستقل، داوطلبانه و غیرانتفاعی بودن را دارا هستند؛ بنابراین اثرگذاری آنان در توسعه امنیت قضایی، می‌تواند الگویی برای نهادهای مدنی دیگری باشد.

• **نهاد وکالت:** نهاد وکالت کهن‌ترین نهاد مدنی ایران است. اولین مجمع وکلا در تیرماه ۱۳۰۰ شروع به کار کرد و پس از طی فرازونشیب‌های بسیار سرانجام در سال ۱۳۳۴ لایحه

استقلال کانون وکلا تصویب و ابلاغ شد^۱. در یک قرن گذشته این نهاد همواره با چالش‌های گوناگونی مواجه شده؛ با این حال همچنان جایگاه خود را به عنوان نهادی مستقل و خودجوش حفظ کرده و دوشادوش نظام قضایی در مسیر عدالت گام برداشته است. وکالت حرفه‌ای انتفاعی است و کانون‌های وکلا برای پاسداشت این حرفه تشکیل شده‌اند؛ بنابراین جنبه انتفاعی این نهاد آن را به نهادی صنفی نزدیک می‌کند. ماده ۳ قانون نظام صنفی کشور، واحد صنفی را به «هر واحد اقتصادی که فعالیت آن در محل ثابت یا وسیله سیار باشد و توسط فرد یا افراد صنفی با اخذ پروانه کسب دایر شده باشد»، تعریف می‌کند. حرفه وکالت نیز به دلیل انتفاعی و نیازمند پروانه بودن، واحدی صنفی محسوب می‌شود؛ لکن همچنان به دلیل استقلال و خودجوش بودن، ویژگی‌های نهاد مدنی را داراست؛ بنابراین، پیراه نیست اگر گفته شود نهاد وکالت ماهیتی مدنی صنفی دارد. با این حال به دلیل اهمیتی که این نهاد در توسعه امنیت قضایی دارد، در این نوشتار موضوع بحث قرار می‌گیرد.

● **هیئت منصفه:** هیئت منصفه به مجموعه‌ای از افراد اطلاق می‌شود که با داشتن شرایط لازم به عنوان نماینده افکار عمومی در برخی از محاکم شرکت می‌کنند و در چارچوب اختیارات قانونی بر اساس وجدان و انصاف تصمیم می‌گیرند (جلالیان و رحیم‌نیا، ۱۳۹۲). خاستگاه هیئت منصفه را باید در نظام حقوقی انگلستان جست که در بستر زمان با اصلاح قوانین و مقررات مربوطه و به کمک رویه قضایی گسترش یافته است (شریعتی، ۱۴۰۰). با این حال، با ورود این نهاد به دیگر نظام‌های حقوقی، اختیارات، نحوه عملکرد و تعیین اعضای آن متنوع شده است. این نهاد به دلیل داوطلبانه و غیرانتفاعی بودن و استقلال در تصمیم‌گیری، ویژگی‌های نهاد مدنی را دارد، اما همچنان نهادی است که خودجوش نیست و اعضای آن انتخاب می‌شوند.

انتخاب اعضای هیئت منصفه در نظام‌های حقوقی مختلف متفاوت است. در نظام حقوقی ایالات متحده، اعضا به صورت اتفاقی از فهرست افراد شایسته‌ای انتخاب می‌شوند که صلاحیت رأی‌دادن در ایالت را دارند (Devine, 2001). در انگلستان نیز به همین ترتیب از لیست رأی‌دهندگان افرادی را به صورت تصادفی برای حضور در هیئت منصفه فرامی‌خوانند. فرد فراخوانده‌شده تا هفت روز فرصت دارد که پاسخ دهد در هیئت منصفه حاضر می‌شود یا خیر^۲ و چنانچه پاسخ وی مثبت بود، توسط وکیل یا دادستان رد یا تأیید می‌شود. در نظام حقوقی

1. <https://icbar.org/DYN/72/>

2. <https://www.gov.uk/jury-service#:~:text=If%20you%20get%20a%20jury,outcome%20of%20a%20criminal%20trial>

ایران، به موجب قانون هیئت منصفه (مصوب ۱۳۸۲) هیئت منصفه مختص به دادگاه‌های سیاسی و مطبوعاتی است و اعضای آن از بین اصناف گوناگون همچون روحانیون، دانشگاہیان، پزشکان، مهندسان و... به مدت چهار سال انتخاب می‌شوند (۳۶ قانون مطبوعات، مصوب ۱۳۸۸).

هر سه نهاد فوق، مهم‌ترین نهادهای مدنی‌ای هستند که در نظام قضایی نقش‌آفرینی می‌کنند، اگرچه تمام ویژگی‌های نهادهای مدنی را دارا نباشند. باوجود اهمیتی که این سه نهاد دارند، چالش‌ها و موانعی پیش‌روی آنان برای اثرگذاری در توسعه قضایی وجود دارد. در ادامه به ترتیب سمن‌ها، نهاد وکالت و هیئت منصفه به موانع پیش‌روی این نهادها پرداخته می‌شود.

ب) چالش‌ها و بایسته‌های نقش‌آفرینی سمن‌ها در توسعه امنیت قضایی

برای پرداختن به چالش‌های نقش‌آفرینی سمن‌ها در توسعه امنیت قضایی، در ابتدا به این موضوع پرداخته می‌شود که اساساً سمن‌ها چگونه در توسعه امنیت قضایی نقش خود را ایفا می‌کنند. پاسخ به این سؤال، اهمیت پرداختن به چالش‌ها را دوچندان می‌کند. پس از بررسی این موضوع و معرفی موانع نقش‌آفرینی آن‌ها، بایسته‌های رفع موانع بیان می‌شود.

۱. نقش سمن‌ها در توسعه امنیت قضایی

سازمان‌های مردم‌نهاد در حوزه‌های مختلف اعم از حقوق شهروندی، محیط زیست، زنان، حمایت از افراد کم‌برخوردار و ... تشکیل شده‌اند. با اینکه موضوع اصلی فعالیت سازمان‌ها ارتباطی با نهادهای قضایی ندارد، ممکن است در جریان فعالیت‌ها برای احقاق حقوق قشر تحت حمایت خود نیاز به مراجعه به دستگاه قضا پیدا کنند. از آنجایی که سمن‌ها متمرکزکننده گروه‌های مختلف مدنی هستند، قدرت حاصل از اجتماع دارند و این قدرت به آن‌ها امکان نقش‌آفرینی در اجرای عدالت را می‌دهد. تعامل سمن‌ها با نظام قضایی هم به نظم و امنیت اجتماعی کمک و هم دستگاه قضا را در اجرای هر چه دقیق‌تر عدالت یاری می‌کند. رابطه این دسته با نظام قضایی در مشارکت در روند دادرسی، نظارت قضایی، شفافیت قضایی و استقلال دادگاه خلاصه می‌شود (درخشان و بهادری جهرمی، ۱۴۰۱) که در حال حاضر در کشور ایران زیرساخت قانونی مورد اول فراهم شده است. در توضیح بیشتر، به موجب ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری (اصلاحی ۱۳۹۴)، سمن‌ها می‌توانند اعلام جرم و در فرایند دادرسی شرکت

کنند.^۱ حق نظارت سمن‌ها و مشارکت آن‌ها در فرایند دادرسی، هر دو شاخص اطمینان‌خاطر از برقراری عدالت و کارآمدی نظام قضایی را تقویت می‌کند.

سمن‌ها در تقویت شاخص اجرای عدالت اثرگذارند؛ چراکه عدالت را برای گروه‌های آسیب‌دیده دسترس‌پذیرتر می‌کنند و با حمایت از این گروه‌ها و همراهی آن‌ها در فرایند دادرسی، اصل برابری سلاح‌ها را استوار می‌سازند. اقشار آسیب‌دیده و ضعیف مردمی در بسیاری از مواقع از حقوق خود آگاه نیستند و اطلاعی ندارند که برای بازیابی حقوق از دست‌رفته یا حفظ حقوق در معرض تهدیدشان، می‌توانند دادخواهی کنند. در چنین مواقعی سمن‌ها به یاری اقشار ضعیف می‌شتابند و با آموزش‌های حقوقی و قانونی یا دادخواهی از جانب آن‌ها، مسیر اجرای عدالت را هموار می‌کنند.

در فرضی که سمن‌ها در جامعه به‌خوبی شکل نگرفته باشند و راه تعامل آن‌ها با نهاد قضایی بسته باشد، برخی از اقشار مردمی به دلیل ناآگاهی یا ضعف یا ترس یا ناتوانی هیچ‌گاه مسیر عدالت را طی نخواهند کرد و امنیت قضایی از توسعه وامی‌ماند؛ برای نمونه در جرائم جنسی یا خانگی، قربانیان به دلیل ترس یا ناآگاهی تمایلی به دادخواهی و جبران آسیب‌ها ندارند. در این مواقع سمن‌ها با همراهی عاطفی، روانی و بعضاً مالی در کنار قربانیان قرار می‌گیرند و آن‌ها را برای دادخواهی و جبران آسیب‌های ناشی از جرم یاری می‌کنند. چنانچه سمن‌ها وجود نداشته باشند، بخشی از قربانیان جرم برای همیشه از اجرانشدن عدالت رنج می‌برند.

سمن‌ها همچنین با اثرگذاری بر شاخص اطمینان‌خاطر از اجرای عدالت، به توسعه امنیت قضایی کمک می‌کنند. هنگامی که اقشار آسیب‌پذیر در فرایند دادخواهی و دادرسی قرار می‌گیرند، به دلیل ضعیف‌تر بودن، به اجرای عدالت مشکوک هستند و بیم آن دارند که طرف قدرتمند، بانفوذ یا توانمندی بیشتر، حقوق آن‌ها را پایمال کند. در واقع گروه‌های آسیب‌پذیر در مواجهه با نهاد قضایی به آن کارکرد عدالت‌محور آن اعتماد ندارند. سمن‌ها به دلیل قدرتمند بودن و ویژگی مردمی بودن، می‌توانند اعتماد اقشار آسیب‌پذیر را جلب کنند.

اعتماد اقشار آسیب‌پذیر به سمن‌ها و همراهی سمن‌ها با این افراد در فرایند دادرسی، خلأ اطمینان‌خاطر به اجرای عدالت را پر می‌کند؛ چراکه قدرت سمن‌ها ضعف افراد را پوشش می‌دهد و به دلیل مردمی بودن، نگرانی بابت نفوذ یا انحراف جریان دادرسی نخواهد بود. از همین روست که گفته می‌شود سمن‌ها با استفاده از جلب اعتماد، آگاهی‌بخشی و افزایش

۱. ماده ۶۶ (اصلاحی ۱۳۹۴): سازمان‌های مردم‌نهادی که اساسنامه آنها در زمینه حمایت از اطفال و نوجوانان، زنان، اشخاص بیمار و دارای ناتوانی جسمی یا ذهنی، محیط زیست، منابع طبیعی، میراث فرهنگی، بهداشت عمومی و حمایت از حقوق شهروندی است، می‌توانند نسبت به جرائم ارتكابی در زمینه‌های فوق اعلام جرم و در تمام مراحل دادرسی شرکت کنند.

مشارکت جامعه، بیش از حد متوسط در مهار بحران‌های امنیتی مؤثر بوده‌اند (صالحی و دیگران، ۱۳۹۵). علت این امر اعتماد گروه‌های مردمی به سمن هاست (صالحی و دیگران، ۴۶). سمن‌ها به دلیل ارتباط تنگاتنگ با اقشار مردم و اهداف خیرخواهانه، اعتماد ایشان را به خود جلب می‌کنند و به دلیل برخورداری از عقل جمعی و قدرت ناشی از اجتماع، می‌توانند واسطه بین اقشار آسیب‌دیده و نهادهای حاکمیتی از جمله نهاد قضایی قرار گیرند؛ بنابراین معتمد اقشار مردمی‌اند و حضور آن‌ها در دادرسی شاخص اطمینان‌خاطر از برقراری عدالت را تقویت می‌کند. باوجود این، مسیر سمن‌ها برای نقش‌آفرینی هموار نیست و با چالش‌های متعددی روبه‌روست.

۲. چالش‌ها

اولین و مهم‌ترین چالشی که سمن‌ها با آن‌ها روبه‌رو هستند، محدودیت نقش آن‌ها در فرایند قضایی است. آنچه که از سمن‌های حمایتی انتظار می‌رود مشارکت فعال در نظام قضایی به خصوص نظام عدالت کیفری است تا بتوانند امنیت قضایی را توسعه دهند. بدین منظور سمن‌ها نیازمند استفاده حداکثری از حقوقی هستند که در اختیار آنان گذاشته شده است؛ ازجمله مشارکت در اجرای برنامه‌ها و پروژه‌های دستگاه‌های اجرایی، مشاوره، اظهار نظر و ارائه پیشنهاد راهکارها به دستگاه‌های اجرایی متناسب با تخصص و موضوع فعالیت تشکل، دادخواهی در مراجع قضایی و... (ماده ۲۹ آیین‌نامه تشکل‌های مردم‌نهاد). باین‌حال در حال حاضر تنها بستر قانونی تعامل نظام قضایی و سمن‌ها در مورد آخر پیش‌بینی شده و نظام عدالت کیفری از ثمرات سازمان‌های حمایتی در پیش و پس از جلسات دادرسی محروم است.

در حال حاضر نقش‌آفرینی سمن‌ها در فرایند دادخواهی تنها محدود به شکایت و حضور در جلسات دادرسی شده است؛ درحالی‌که فرایند دادخواهی تنها محدود به آغاز شکایت و حضور در جلسه دادرسی نیست؛ بلکه مراحل دیگر همچون تحقیقات مقدماتی، دادخواهی در دادگاه‌های بالاتر، ارائه مستندات و مدارک و مراقبت‌های پس از دادخواهی را در بر می‌گیرد. به توضیح بیشتر، سازمان‌های مردم‌نهاد جز در جرائم منافی عفت حق ارائه دلیل و مدارک و مستندات را به بازپرس ندارند و بازپرس نمی‌تواند از خدمات این سازمان‌ها در تحقیقات مقدماتی استفاده کند. حقی برای سمن‌ها به جهت اعتراض به رأی در نظر گرفته نشده است؛ شیوه حمایت سازمان‌های مردم‌نهاد پس از محکومیت متهمان مشخص نیست که در دوره بازپروری مجرمان چه نقشی می‌توانند ایفا کنند؛ چگونه از خانواده زندانیان حمایت کنند، آیا

حق ملاقات با مسئولین زندان، قاضی اجرای حکم و ارائه پیشنهادهای خود را دارند یا خیر؛ چگونه می‌توانند در پروژه‌های پیشگیری از جرم مشارکت فعال داشته باشند و... .

چالش دوم، انتقاداتی است که بر ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری وارد می‌شود؛ با این توضیح که این ماده هرچند حق حضور سمن‌ها در فرایند دادرسی را به رسمیت شناخته و آغازگر تحولی در سیستم عدالت کیفری شده است، حق حضور در جلسات دادرسی را منحصر به سمن‌هایی کرده است که اساسنامه آنها در زمینه حمایت از اطفال و نوجوانان، زنان، اشخاص بیمار و دارای ناتوانی جسمی یا ذهنی، محیط زیست، منابع طبیعی، میراث فرهنگی، بهداشت عمومی و حمایت از حقوق شهروندی باشد؛ بنابراین مابقی سمن‌ها امکان حضور در جلسه دادرسی را ندارند. به نظر می‌رسد قانونگذار در این ماده تلاش داشته حق طیف متنوعی از سمن‌ها برای حضور در جلسه دادرسی را به رسمیت بشناسد؛ اما با نام‌بردن از آن‌ها موجب حصری شدن این ماده و منع از حضور سمن‌هایی شده که اساسنامه آن‌ها در زمینه‌های پیش‌گفته تنظیم نشده است.

چالش سوم مربوط به جایگاه سمن‌ها در جلسه دادرسی است. در خصوص حق اعطاشده به سازمان‌های مردم‌نهاد در ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری این ابهام مطرح است که این ماده چه امتیاز ویژه‌ای را برای سمن‌ها در نظر گرفته است؛ چه آنکه مطابق اصل ۱۶۵ قانون اساسی و ماده ۳۵۲ قانون آیین دادرسی کیفری دادرسی علنی است و هر شخص حقیقی یا حقوقی می‌تواند در جلسه دادگاه شرکت کند؛ بنابراین شرکت در جلسات دادرسی امتیاز ویژه و جدیدی برای سمن‌ها نیست. با این توضیحات، از آنجایی که قانونگذار حکیم است و بیهوده‌گویی نمی‌کند، برخی معتقدند که ماده ۶۶ سازمان‌های مردم‌نهاد را ذی‌نفع دعوای کیفری می‌داند و برای آنها جایگاه بینابینی در نظر گرفته است؛ یعنی جایگاهی فراتر از اعلام‌کننده و فرودست‌تر از شاکی (چکنی و حسنی، ۱۳۹۷). همچنین حضور آنان تشریفاتی نیست و می‌توانند دلایل و مدارک خود را ارائه دهند (رضانی قوام‌آبادی، ۱۳۹۶). با همه این‌ها همچنان ابهام قانونی، نقش‌آفرینی این سازمان‌ها را با مانع و تفسیرهای سلیقه‌ای روبه‌رو می‌کند.

این سه چالش موجب مشارکت ناقص و مبهم سمن‌ها در فرایند دادخواهی می‌شود. محدودیت نقش‌آفرینی سمن‌ها به شکایت و حضور در جلسه دادرسی، اثرگذاری این سازمان‌ها بر شاخص اجرای عدالت را تضعیف می‌کند؛ چراکه عدالت محدود به این مراحل نیست و اگر قرار باشد سمن‌ها نقش فعال در دسترسی اقشار آسیب‌پذیر به عدالت داشته باشند، باید تعامل بیشتری با نهاد قضایی برقرار کنند. این تعامل محدود، نهاد قضایی را از ظرفیت سمن‌ها برای

بعد از خروج از حبس ادامه پیدا کند. نکته مهم در اینجا حفظ مرز سمن‌ها با وکلاست که باید دقت کرد اختیارات آنان به گونه‌ای گسترش پیدا نکند که جایگزین فعالیت تخصصی نهاد وکالت شود. سمن‌ها در نقش حامی قشر آسیب‌پذیر نه مدافع آنان، باید بتوانند بدون محدودیت اساس‌نامه‌ای یا محدودیت حضور در فرایند دادرسی نقش‌آفرینی کنند تا این قربانیان را به اجرای عدالت نزدیک کنند.

ج) چالش‌ها و بایسته‌های نقش‌آفرینی نهاد وکالت در توسعه امنیت قضایی

۱. نقش نهاد وکالت در توسعه امنیت قضایی

نهاد وکالت با ماهیت مدنی صنفی خود نقش انکارنشدنی در توسعه امنیت قضایی دارد. این نهاد با اثر گذاری بر هر دو شاخص اجرای عدالت و اطمینان خاطر از اجرای عدالت نقش خود را ایفا می‌کند. در خصوص شاخص اجرای عدالت، همواره گفته شده که وکلا دسترسی به عدالت را فراهم می‌کنند؛ چراکه با دانش حقوقی و تجربه، موکل خود را در احقاق حقوقش یاری می‌دهند. با این حال برخی مخالف این موضوع هستند و رابطه وکالت و اجرای عدالت را علت و معلولی نمی‌دانند. استفان پپر^۱ معتقد است که وکلا دسترسی به قانون را فراهم می‌کنند نه عدالت را و تفاوت این دو پر رنگ است. در واقع دسترسی به عدالت بسیار گسترده‌تر و منصفانه‌تر از دسترسی به حقوق است (Pepper, 1999). این گزاره دقیق به نظر می‌رسد؛ چراکه گاهی مواد قانونی در عین اینکه جانب‌دارانه نیستند و منصفانه نوشته شده‌اند، در جهت ناعدالتی به کار برده می‌شود. از این رو باید گفته شود که اگرچه وکلا در شاخص اجرای عدالت می‌توانند مؤثر واقع شوند، بین ورود وکیل به دعوا و اجرای عدالت، مسیری طولانی و عوامل متعددی قرار دارد که در قسمت بعدی به‌عنوان چالش‌های نقش‌آفرینی نهاد وکالت از آن یاد می‌شود.

شاخص دیگری که وکیل بر آن اثرگذار است، شاخص اطمینان خاطر است که با قدرت پیش‌بینی‌پذیری وکیل تقویت می‌شود. وکیل به دلیل حرفه، تجربه و تخصص خود، قادر به پیش‌بینی نتیجه دادرسی با در نظر گرفتن مواردی همچون میزان محق بودن موکل خود، شرایط و جزئیات حاکم بر پرونده، ادله اثبات طرفین و... است که در اغلب موارد پیش‌بینی وی صحیح

1. Stephen Pepper

است. شهروندان در هنگام مراجعه به نهاد قضایی قدرت پیش‌بینی فرایند دادرسی را ندارند و در بدو ورود به فرایند دادخواهی نمی‌دانند که پرونده از نقطه عزیمت «الف» تا «د» قرار است چه مسیری را طی کند. این تشویش و نگرانی و نبود اطمینان به احقاق حق خود، با دانستن مسیر دادخواهی و موانع احتمالی پیش‌روی آن و پیش‌بینی نتیجه دعوا جای خود را به آرامش و احساس امنیت می‌دهد. وکلا باتکیه بر دانش و تجربه خود، امکان فراهم‌آوردن امنیت خاطر شهروندان در خصوص اجرای عدالت را دارند؛ بنابراین حضور وکیل در کنار مخاطبان دستگاه قضایی، به توسعه امنیت قضایی کمک می‌کند.

۲. چالش‌ها

با اینکه عمر نهاد وکالت به حدود یک قرن می‌رسد، همچنان به نقطه مطلوب خود دست نیافته است و با چالش‌های گوناگون دست و پنجه نرم می‌کند. این چالش‌ها بعضاً برآمده از نظام حکمرانی حقوقی قضایی یا مسائل و مشکلات درون‌صنفي نهاد وکالت است؛ در نتیجه توسعه نهاد وکالت در نظام حقوقی به کندی و دشواری پیش می‌رود. به جهت تأثیری که نهاد وکالت بر توسعه امنیت قضایی دارد، باید بررسی کرد که مهم‌ترین موانع بر سر مسیر توسعه وکالت چیست و این موانع چگونه بر توسعه امنیت قضایی تأثیر گذارند.

اولین چالشی که نهاد قضایی و کانون‌های وکلا را نگران کرده، عدم اقبال به بهره‌مندی از خدمات وکیل دادگستری در محاکم است. باوجود تورم پرونده‌ها در دادگستری، گفته می‌شود ۹۰ درصد پرونده‌ها وکیل ندارند^۱. این آمار نشان می‌دهد تعداد زیادی از شهروندان هنگام مواجهه با نهاد قضایی به تنهایی اقدام می‌کنند و در نتیجه قدرت پیش‌بینی مسیر پیش‌رو را ندارند. مبهم‌بودن فرایند دادخواهی، شاخص اطمینان‌خاطر از اجرای عدالت را به‌شدت متزلزل و توسعه امنیت قضایی را با مانع روبه‌رو می‌کند؛ چراکه اگر مسیر دادرسی و اجرای عدالت نامعلوم باشد، تشویش و نگرانی از پایداری شدن حق‌گریبان‌گیر شهروندان می‌شود و تا به نتیجه رسیدن دادخواهی این تشویش همراه آنان خواهد بود. تمایل‌نداشتن به استفاده از خدمات وکیل، خود ریشه در چالش‌های گوناگون دیگری دارد. بی‌میلی شهروندان به بهره‌بردن از خدمات وکیل ریشه در بی‌اعتمادی به کارآمدی وکیل و تناسب‌نداشتن هزینه حق‌الوکاله و خدمات دریافتی دارد. شهروندان اطمینان ندارند که بهره‌بردن از خدمات وکیل مسیر رسیدن آن‌ها را به عدالت هموار می‌کند. از طرفی خدمات حقوقی اغلب گران‌قیمت هستند و پرداخت چنین هزینه‌ای برای امری مبهم دشوار است.

1. <https://borna.news/008asu>

یکی از مهم‌ترین دلایل این بی اعتمادی، شفاف نبودن سیستم وکالت است و دوری گزینی از فضای رقابتی است. چنانچه شهروندان به خدمات حقوقی احتیاج پیدا کنند، مرکز رتبه‌بندی وجود ندارد تا نشان دهد که سابقه عملکرد هر وکیل یا مؤسسه حقوقی در پرونده‌های گذشته چگونه بوده؛ تخصص او در چه پرونده‌هایی است؛ رضایت یا نارضایتی موکل‌های پیشین را نشان دهد و دستمزد خدمت او را به نمایش بگذارد. این ابهام و عدم شفافیت منجر به بی‌میلی به خدمات حقوقی و ورود به دادخواهی بدون همراهی وکیل می‌شود؛ در نتیجه امنیت قضایی شهروند به خطر می‌افتد.

چالش دوم و مانعی که بین خدمات نهاد وکالت و اجرای عدالت وجود دارد، نحوه تعامل وکلا و نهاد قضایی است. ترمستکی^۱ و همکارانش در مقاله «ارتباط وکیل و قاضی و تأثیرشان بر کیفیت عدالت و اثربخشی به آن» بیان می‌کنند که رابطه بین اجزای سیستم قضایی از جمله قاضی و وکیل، بر کیفیت و کارایی نهاد قضایی و ادراک عدالت در جامعه تأثیرگذار است (Teremetskyi & others, 2025)؛ اگرچه ترمستکی در مقاله خود تنها به ارتباط محترمانه وکیل و قاضی می‌پردازد، تعامل وکیل با نهاد قضایی تنها به این رابطه محدود نمی‌شود. وکلا از آغاز دادخواهی تا پایان آن با محدودیت‌های موسمی در جریان دادرسی روبه‌رو هستند؛ برای نمونه دسترسی و مطالعه پرونده در بسیاری از مواقع حق بدیهی وکیل نیست و برای دسترسی به آن باید اجازه دادگاه را اخذ کند. از طرفی قوانین حمایتی وجود ندارد تا وکلا آزادانه و بدون واهمه در پرونده‌های حساس سیاسی یا اقتصادی ورود کنند و امنیت شغلی خود را در معرض خطر نبینند. وجود موانع متعدد در اجرای وظایف وکالتی در نهایت منجر به ناتوانی وکیل در ارائه بهترین دفاع برای شهروند می‌شود و امنیت قضایی او را به خطر می‌اندازد.

۳. بایسته‌ها

نقش‌آفرینی نهاد وکالت در توسعه امنیت قضایی مستلزم تغییرات صنفی و اصلاحات قانونی است. اول متولی توسعه نهاد وکالت، اتحادیه سراسری کانون‌های وکلای دادگستری (اسکودا) است که وظیفه تنظیم‌گری، استانداردسازی و چانه‌زنی با نهادهای حاکمیتی برای رشد و توسعه وکالت را داراست. ایجاد شفافیت و نظام رقابتی از اقداماتی است که اسکودا باید متولی آن شود. در عصر ارتباطات و اطلاعات، موکلان باید قادر باشند که مناسب‌ترین مؤسسه یا وکیل را برای دریافت خدمات حقوقی با توجه به حوزه پرونده یا قرارداد و بودجه خود انتخاب کنند. لازم است هر مؤسسه حقوقی یا وکیل شفاف کند که تمرکز کاری وی در چه حوزه‌هایی بوده، چند

1. Vladyslav Teremetskyi

پرونده یا قرارداد را وکالت کرده، هر مؤسسه چند وکیل همکار دارد و سطح تحصیلات آنان چه بوده است. تعهد به شفافیت عملکردی و مالی مؤسسات و وکلا به راحتی با تنظیم دستورالعمل‌ها محقق نمی‌شود، بلکه لازم است در آموزش‌های پیش از شروع کار گنجانده شود. علاوه بر این ایجاد پایگاه داده‌ای از اطلاعات وکلا، می‌تواند از ابتکارات اتحادیه وکلا یا شرکت‌های خصوصی باشد.

نکته دیگر آنکه، نقش آفرینی وکلا در نظام قضایی نیازمند اصلاحات قانونی با رویکرد تعاملی با وکلاست. مشکلات جزئی همچون عدم دسترسی به پرونده فرایند دادخواهی را دشوارتر می‌کنند. این مشکلات باید شناسایی و مرتفع شوند. همچنین نهاد وکالت نیازمند قوانین حمایتی بیشتر است. حق آزادی بیان در دادگاه و در دفاع از موکل باید از حمایت و ضمانت برخوردار شود تا مانعی بر سر راه دفاع مؤثر وکیل ایجاد نشود. همچنین در سال اخیر (۱۴۰۳) حمله جانی به وکلا شدت گرفت که لازم است قوانینی برای امنیت جانی وکلا در نظر گرفته شود.^۱

د) چالش‌ها و بایسته‌های نقش آفرینی هیئت منصفه در توسعه امنیت قضایی

۱. نقش هیئت منصفه در توسعه امنیت قضایی

هیئت منصفه را باید تجلی مشارکت اعضای جامعه مدنی در سیستم قضایی دانست. اعضای هیئت منصفه نمایندگان اقشار مختلف جامعه و بازنماینده افکار عمومی هستند که با مشارکت در جلسه دادرسی، قضات دادگاه را یاری می‌کنند تا حکمی صادر کنند که توأمان مطابق با قانون و مقبول جامعه باشد. از همین رو گفته می‌شود که عملکرد هیئت منصفه ذیل سیاست جنایی مشارکتی می‌گنجد و پاسخی به احساسات و افکار عمومی و تعدیل اقتدار قضایی است (جلالیان و دیگران، ۱۳۹۲). به عبارت بهتر هیئت منصفه تنها نهادی است که اعضای جامعه فارغ از تخصص و سطح اجتماعی و اقتصادی می‌توانند در آن حضور داشته باشند تا دیدگاه خود را در فرایند قضایی منعکس کنند. این نهاد چکیده‌ای از جامعه و پلی متصل‌کننده بین

۱. در این سال ۹ وکیل دادگستری هدف حمله و سوء قصد قرار گرفتند که از این بین وکیل علی سلیمانی در حین انجام وظایف وکالتی در مقابل شورای حل اختلاف جویم از توابع لارستان استان فارس به قتل رسید؛ برای مطالعه بیشتر نک به: <https://vokalapress.ir/?p=73834> و asriran.com/004FOL

مرجع قضایی و صدای افکار عمومی است؛ از همین رو حضور و عملکرد هیئت منصفه در جلسه دادرسی شاخص اطمینان خاطر از برقراری عدالت را قوت می‌بخشد.

هیئت منصفه با داوری عرفی، طرفین دعوا را به اقتناع و آرامش خاطر ذهنی می‌رساند که حکم صادره منطبق بر عدالت است؛ چراکه نماینده عرف از حکم صادرشده پشتیبانی می‌کند. بنابراین اگر ذی‌نفعان دعوا در دعاوی حقوقی یا متهم و دادستان در دعاوی کیفری، حتی اگر به محکمه دیگری مراجعه می‌کردند به احتمال زیاد نتیجه دادرسی مشابه می‌شد؛ چراکه دادرسی مبتنی بر خرد جمعی بوده و خرد جمعی در موضوع مشابه به نتایج مشابه می‌رسد. در نتیجه اگر دادرسی با حضور هیئت منصفه و مبتنی بر قانون باشد، طرفین دعوا اطمینان خاطر دارند که درک عمومی هیئت منصفه از عدالت و انصاف در کنار قانون محوری دادگاه، نتیجه‌ای عادلانه را برای آنها رقم خواهد زد.

هیئت منصفه بر شاخص اجرای عدالت نیز تأثیرگذار است زیرا دافع تهدیداتی است که عدالت محوری در دادرسی را به خطر می‌اندازد. از مهم‌ترین تهدیداتی که دادرسی عادلانه را به خطر می‌اندازد، فساد و تبانی با مقامات قضایی است. دادرسی مبتنی بر هیئت منصفه به دلیل ویژگی جمع‌محوری، امکان فساد و تبانی با دادرسان یا اعضای هیئت منصفه را دشوار می‌کند؛ بنابراین خطر وقوع فساد کاهش می‌یابد. در نتیجه، هیئت منصفه بازدارنده تهدید فساد در دادرسی و تصور فساد در ذهن طرفین دعواست. این بازدارندگی، ضریب برقراری عدالت را افزایش می‌دهد.

۲. چالش‌ها

باوجود اینکه قانونگذار در قانون اساسی به لزوم حضور هیئت منصفه در رسیدگی به جرائم سیاسی و مطبوعاتی تأکید کرده است، حضور هیئت منصفه در فرایندهای قضایی با مسائل و ضعف‌های گوناگونی روبه‌روست که تأثیر مثبت آن بر توسعه امنیت قضایی را خنثی می‌کنند. اولین چالش، محدودیت‌گذاری در ابراز افکار جامعه است که با شروط صلاحیت اعضا و شیوه انتخاب آنها اعمال می‌شود. اساساً علت پدیدآمدن این نهاد مشارکت جامعه مدنی در امر قضایی و بهره‌مندی دستگاه قضا از مزیت همراهی افکار عمومی است. اصل ۱۶۸ قانون اساسی این مشارکت را در رسیدگی به جرائم سیاسی و مطبوعاتی الزامی دانسته است تا اولاً سختگیری بی‌جا در خصوص مجرمان سیاسی و مطبوعاتی تعدیل شود (پیوندی، ۱۳۸۲ نقل در رحمانی، ۱۳۹۸) و ثانیاً از آنجایی که مجرمان این دسته از جرائم در جهت نمایندگی جامعه مدنی فعالیت می‌کنند، رسیدگی به جرائم در حضور افکار عمومی صورت گیرد تا همراهی

جامعه مدنی با حکم دادگاه شائبه تقابل نهاد قضایی با متهمان سیاسی و مطبوعاتی را بزداید. از این رو شروطی که برای عضویت در هیئت منصفه در نظر گرفته می‌شود، باید به گونه‌ای سهل‌گیرانه باشد که اکثریت افراد بالغ جامعه مشمول آن شوند.

تنوع اعضا از حیث جایگاه اجتماعی موجب می‌شود که این جمع نمونه‌ای از جامعه بزرگ‌تر باشد. از این حیث ماده ۳۶ قانون مطبوعات بیان می‌کند که اعضای هیئت منصفه از بین گروه‌های مختلف اجتماعی (روحانیون، اساتید دانشگاه، پزشکان، مهندسان، نویسندگان و روزنامه‌نگاران، وکلای دادگستری، دبیران و آموزگاران، اصناف، کارمندان، کارگران، کشاورزان، هنرمندان و بسیجیان) انتخاب می‌شوند. با وجود اینکه قانونگذار اعضای هیئت منصفه را از حیث پایگاه اجتماعی متنوع می‌بیند، در ماده ۳۷ با افزودن قید تأهل و شرط سنی ۳۰ سال و صلاحیت علمی به شرایط اعضای هیئت منصفه، از ورود قشر عظیمی از جوانان و افراد مجرد و همچنین افرادی که مدرک تحصیلی ندارند، جلوگیری می‌کند (شریفی، ۱۳۹۸: ۱۲۷).

همچنین شیوه انتخاب اعضا، نمایندگی افکار جامعه را با سؤال مواجه می‌کند. طبق ماده ۳۶ قانون مطبوعات، هر دو سال یک بار در مهرماه جلسه‌ای جهت تعیین اعضای هیئت منصفه تشکیل می‌شود که اعضای حاضر در آن همگی (به جز رئیس شورای شهر) از مقامات انتصابی‌اند. این افراد تصمیم می‌گیرند که از میان گروه‌های اجتماعی چه کسی به عضویت هیئت منصفه درآید؛ بنابراین مانع بزرگی به اسم هیئت انتخاب‌کننده بر سر راه ورود عموم مردم جامعه به هیئت منصفه گذاشته می‌شود به طوری که افرادی که در حوزه خود مقبول هیئت انتخاب‌کننده نباشند، از دایره انتخاب کنار گذاشته می‌شوند؛ در نتیجه انتخاب اعضای هیئت منصفه سلیقه‌ای می‌شود. طبیعی است در چنین شرایطی اعضای نهایی هیئت منصفه نماینده بارز افکار عمومی نبوده و عموم جامعه نیز به دلیل کنار گذاشته شدن از فرایند انتخاب اعضا، تصمیمات هیئت منصفه حاضر را پشتیبانی نکنند؛ بنابراین در عمل جمع هیئت منصفه نماینده تام جامعه نخواهد بود. نمایندگی نکردن جامعه، تأثیری که هیئت منصفه در تقویت ضریب اطمینان از اجرای عدالت دارد را می‌زداید. در واقع مخاطب دستگاه زمانی آرامش خاطر می‌یابد که بداند به جز خود او و طرف مقابل و دادگاه، طرف چهارمی به نام جامعه وجود دارد که دقت دادرسی را فراتر از اصول خشک قانونی و با درک احوالات ایشان افزایش می‌دهد. حال اگر بروز افکار عمومی در هیئت منصفه پلایش شود، اثر آن بر افزایش اطمینان خاطر از اجرای عدالت از بین می‌رود.

دومین چالش در خصوص هیئت منصفه تأثیر رأی آن در حکم قضایی است. مطابق تبصره ۱ ماده ۴۳ قانون مطبوعات، دادگاه پس از اعلام نظر هیئت منصفه در خصوص مجرمیت یا برائت متهم اتخاذ تصمیم نموده و طبق قانون مبادرت به صدور رأی می‌نماید. در تفسیر این بند از قانون رأی وحدت رویه شماره ۸۳۷ اعلام می‌کند که «در مواردی که نظر اکثریت هیئت منصفه بر بی‌گناهی متهم باشد، اما دادگاه با لحاظ ادله موجود در پرونده رفتار منتسب به وی را طبق قانون، جرم و مستوجب مجازات تشخیص دهد، با عنایت به استقلال قاضی در صدور رأی و تکلیف وی به رعایت قانون ملزم به تبعیت از نظر هیئت منصفه نمی‌باشد و به استناد قانون، حکم به محکومیت متهم صادر می‌کند». با توجه به این موضوع، در نهایت نظر هیئت منصفه یک نظر ارشادی در دادگاه است نه الزامی، بنابراین کارکرد اصلی آن ساقط می‌شود. ارشادی بودن نظر هیئت منصفه باعث می‌شود تأثیری که این نهاد برای پیشگیری از فساد و تقویت شاخص اجرای عدالت دارد، کم‌رنگ شود؛ زیرا دادگاه الزامی به تبعیت از رأی آن ندارد و همچنان اگر نفوذ یا فساد در رأی دادگاه صورت گیرد، وجود هیئت منصفه بازدارنده نیست.

۳. بایسته‌ها

عمده مسائل هیئت منصفه در شیوه انتخاب اعضا و تأثیر رأی آن است که هر دو این مسائل مانعی بر اثرگذاری مثبت هیئت منصفه بر توسعه امنیت قضایی است. لازمه فائق آمدن بر این چالش‌ها تصویب قانونی جدید است که شیوه انتخاب را تبیین و استانداردهای یک هیئت منصفه کارآمد را پیش‌بینی کند. در حال حاضر هیئت منصفه مطبوعاتی بر اساس قانون مطبوعات تشکیل می‌شود که اشکالات پیش‌گفته را دارد. هرچند در سال ۱۳۸۲ قانون هیئت منصفه تصویب شد و اشکالات موجود را برطرف کرد، در سال ۱۳۸۷ این قانون لغو و مقررات قانون مطبوعات سال ۱۳۷۹ حاکم شد.

برای رفع موانع بر سر راه هیئت منصفه، بیش از هر چیزی باید به این سؤال پاسخ داد که هدف از تشکیل هیئت منصفه چیست. پیش‌تر بیان شد که هیئت منصفه پشتوانه عرفی آرای قضایی است؛ بنابراین پربیراه نیست اگر گفته شود این نهاد دموکراسی را در دادگاه جرائم مطبوعاتی و سیاسی دنبال می‌کند. با این تفسیر لازم است فرصت حضور اقشار مختلف اجتماعی در هیئت منصفه فراهم شود؛ به عبارت بهتر کمیته انتخابی باید از دایره انتخاب اعضای هیئت منصفه حذف شود و جای خود را به قرعه‌کشی بدهد. بدین منظور دادگاه می‌تواند هر سال به نهادها و اصناف مدنی مانند خانه احزاب، انجمن شاعران، اتاق اصناف و... فراخوان بدهد تا افرادی را برای حضور در هیئت منصفه معرفی کنند؛ سپس بین افراد

پیشنهادی، قرعه‌کشی شود تا اعضای نهایی هیئت منصفه انتخاب شوند. علاوه بر این، دیگر محدودیت‌ها همچون تأهل و شرط سنی و مدرک تحصیلی همچنان موانعی بر حضور سر راه اقشار اجتماعی برای حضور در هیئت منصفه هستند که لازم است این شروط حذف و مانع‌زدایی شود.

پس از اینکه شیوه انتخاب اعضا تغییر کرد، نوبت به ایجاد محدودیت‌ها و تدابیری می‌رسد که امکان تبانی یا خدشه در رأی هیئت منصفه را منتفی کند؛ از جمله اینکه اعضای هیئت منصفه ثابت نباشند و هر ایرانی نهایتاً یک یا دو بار بتواند در دادگاه به‌عنوان هیئت منصفه حضور پیدا کند، اعضای هیئت منصفه به دور از شبکه‌های اجتماعی و اخبار نگاه داشته شوند تا قضاوت آنان باتکیه بر ادله ابرازی و دفاعیات طرفین در دادگاه صورت بگیرد؛ و امکان رد اعضا به دلایل قانونی توسط وکیل یا دادستان وجود داشته باشد.

با فراهم شدن الزامات فوق، بحث تأثیرگذاری رأی هیئت منصفه بر رأی قاضی پیش می‌آید؛ در حالی که در نظام قضاوت اسلامی، قاضی فردی مجتهد است که استقلال رأی دارد و در صورتی که نظر هیئت منصفه بر نظر قاضی ارجح دانسته شود، استقلال رأی قاضی خدشه‌دار می‌شود (زراعت، ۱۳۷۷: ۹۰). هر چند قضاوت شورایی به صورت محدود پذیرفته شده است، شرایط خاصی دارد که هیئت منصفه مشمول آن نمی‌شود؛ از جمله اینکه اعضای هیئت منصفه شرایط خاصی شرعی را ندارند و از فن قضا بی‌اطلاع هستند (آقابابائی بنی، ۱۳۸۲). به هر ترتیب آنچه در کلام فقها در خصوص قضاوت شورایی بیان شده، دلالت بر حضور «علما» دارد^۱ (علامه حلی، ۱۴۱۳ق) که در موضوع حاضر نهایتاً اصحاب رسانه و احزاب سیاسی را بتوان مشمول این امر دانست. در این صورت همچنان هیئت منصفه به‌عنوان نماینده جامعه تشکیل نخواهد شد.

با وجود شبهات فقهی، حضور هیئت منصفه در جرائم سیاسی و مطبوعاتی در قانون اساسی الزام شده است و به دلیل همین شبهات فقهی بوده که در ادامه اصل ۱۶۸ آورده شده: «نحوه انتخاب، شرایط، اختیارات هیئت منصفه و تعریف جرم سیاسی را قانون بر اساس موازین اسلامی معین می‌کند». با اینکه اصل چهارم قانون اساسی بیان می‌کند کلیه قوانین و مقررات باید بر اساس موازین اسلامی باشد، اصل ۱۶۸ مجدداً بر رعایت موازین اسلامی در انتخاب و شرایط و اختیارات هیئت منصفه تأکید می‌کند که این امر نشان می‌دهد واضعان قانون اساسی

۱. ثم یأمر العلماء بالحضور عنده وقت الحكم، لینبوهو علی الخطأ إن وقع منه، ویستوضح منهم ما عساه یشكل علیه لا بأن یقلدهم، فإن أخطأ فأتلف لم یضمن فی ماله، بل فی بیت المال.

نگرانی فقهی در خصوص ورود نهاد هیئت منصفه به دادگاه داشته و امیدوار بوده‌اند که راه‌حلی شرعی برای حل آن پیدا شود.

برای حل این مسئله پیشنهاد می‌شود که همانند برخی از کشورها با نظام حقوقی نوشته (Hans, 2008) اعضای هیئت منصفه ترکیبی از افراد متخصص در موضوع و افراد عادی باشد و رأی افراد متخصص سنگین‌تر از افراد غیرمتخصص باشد یا اینکه ترکیب به‌گونه‌ای چیده شود که تعداد افراد متخصص بیشتر از تعداد افراد غیرمتخصص باشد. در این صورت خروجی تصمیمات هیئت منصفه آرایه تخصصی خواهد بود که از پشتوانه عمومی برخوردار است. با این چنین قاضی می‌تواند حکم خود را با مشورت هیئت منصفه صادر کند. در محسنات هیئت منصفه ترکیبی گفته شده است که شهروندان در این نوع از هیئت منصفه می‌توانند قضاتی [افراد متخصص] را آگاه کنند که از جامعه و هنجارهای آن فاصله گرفته‌اند و بالعکس متخصصان می‌توانند شهروندان حاضر در هیئت منصفه را از نادیده گرفتن قوانین و احیاناً دخالت تعصباتشان در تصمیم‌گیری روشن کنند (Hans, 2008).

نتیجه‌گیری

امنیت قضایی به یکباره ایجاد نمی‌شود و امری است که در طول زمان و امری نیست که در طول زمان تکامل پیدا می‌کند؛ به همین دلیل نیازمند مراقبت دائمی و توسعه است تا نقش خود را در ارتقای کارآمدی نظام قضایی ایفا کند. توسعه امنیت قضایی با استمرار دو شاخص در طول زمان ایجاد می‌شود. اول اجرای عدالت و دوم حس اطمینان خاطر شهروندان از اجرای عدالت. بدین معنا که مخاطب نهاد قضایی با شروع دادخواهی مطمئن باشد که در نهایت عدالت اجرا خواهد شد و عدالت هم در واقعیت اجرا شود. استمرار این دو شاخص جهت توسعه امنیت قضایی نیازمند ابزارهایی است که به طور دائمی ظرفیت‌های خود را در اختیار نهاد قضایی قرار دهند. یکی از این ابزارها، نهادهای مدنی‌اند. نهادهای مدنی با ویژگی مردمی و غیردولتی بودن خود، می‌توانند نقش بی‌بدیلی در تقویت این دو شاخص ایفا کنند؛ با این حال موانعی بر مسیر نقش‌آفرینی این نهادها و استفاده حداکثری از ظرفیت آن‌ها وجود دارد که نهاد قضایی را از فواید تعامل با آن‌ها محروم می‌کند. این پژوهش به چالش‌هایی پرداخته که موجب ضعف نهادهای مدنی و بازماندن آن‌ها در ایفای نقش در توسعه امنیت قضایی است؛ سپس الزامات رفع چالش‌ها بیان شد تا مسیر پیش‌رو روشن شود.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر هیچ گونه تضاد منافی وجود ندارد.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی اصول و موازن اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

منابع

- آقابابائی بنی، اسماعیل (۱۳۸۲)، جایگاه هیئت منصفه در حقوق ایران (با نگاهی به مبانی فقهی آن)، دوفصلنامه علمی حقوق تطبیقی، دوره ۰، شماره ۴، صص ۱۵۳ - ۱۷۸.
- پیوندی، غلامرضا (۱۳۸۲)، جرم سیاسی، تهران: سازمان پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. نقل در رحمانی، قدرت الله (۱۳۹۸)، هیات منصفه ایرانی؛ از هندسه اقتباس در مشروطیت تا هنر استحاله در جمهوری اسلامی، پژوهش حقوق عمومی، دوره ۲۰، شماره ۶۲، صص ۱۸۴ - ۱۵۵.
- جلالیان، عسکر و سمیه رحیم‌نیا (۱۳۹۲)، مطالعه تطبیقی ساختار، ماهیت و وظایف هیات منصفه در حقوق ایران، فرانسه و انگلیس، نشریه پژوهش های علوم انسانی، دوره ۵، شماره ۲۵، صص ۳۷ - ۶۶.
- جهانیان، ناصر (۱۳۷۸)، رفع ابهام از مفهوم توسعه، پژوهش‌های مدیریت راهبردی، شماره ۱۷ و ۱۸، صص ۸۰ - ۸۶.
- چکنی، مصطفی و محمدحسن حسنی (۱۳۹۷)، راهبردهای مشارکت سازمان های مردم‌نهاد در فرایند کیفری (نقد و تحلیل ماده (۶۶) قانون آیین دادرسی کیفری)، مجلس و راهبرد، دوره ۲۵، شماره ۹۴، صص ۳۴۱ - ۳۶۷.
- رضائی قوام آبادی، محمد حسین (۱۳۹۶)، حضور سازمان‌های مردم‌نهاد در فرایند کیفری در پرتو قانون آیین دادرسی کیفری، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۱، شماره ۹۹، صص ۱۳۹ - ۱۶۷.
- زراعت، عباس (۱۳۷۷)، جرم سیاسی، چ ۱ تهران: انتشارات ققنوس.
- شریعتی، مصطفی (۱۴۰۰)، دادرسی مشارکتی؛ هیئت منصفه از نظر تا عمل، تهران: مؤسسه فرهنگی هنری انتشارات آفتاب.
- شریفی، محسن (۱۳۹۸)، نارسائی های تقنینی هیات منصفه ی کارآمد در نظام حقوقی ایران، مجلس و راهبرد، دوره ۲۶، شماره ۱۰۰، صص ۱۱۹ - ۱۴۷.

- صالحی، سیدحسین و عباس خلجی و احمد باصری (۱۳۹۵)، تأثیر سازمان‌های مردم‌نهاد بر مؤلفه‌های امنیت، مطالعات مدیریت بحران، دوره ۲۶، شماره ۷، صص ۳۱ - ۵۶.
- طباطبایی مومنی، منوچهر (۱۳۹۸)، آزادی‌های عمومی و حقوق بشر، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- طباطبایی، عبدالرضا (۱۳۹۶)، حمایت از بزه دیدگان ناتوان در فرایند دادرسی کیفری (با تأکید بر سازمان‌های مردم‌نهاد)، شیراز: کتبیبه نوین.
- عبدالله‌خانی، زینب (۱۴۰۲)، تأمین امنیت قضایی؛ راهبردها و تهدیدها، فصلنامه مطالعات راهبردی، دوره ۲۶، شماره ۴، صص ۵۱ - ۶۵.
- عبداللهی، سیدمحمد (۱۴۰۰)، موانع اساسی برقراری امنیت قضایی و عوامل آسیب زنده به آن، تحقیقات حقوق قضایی، دوره ۲، شماره ۴، صص ۶۰۷ - ۶۱۸.
- علامه حلی (۱۴۱۳ق)، قواعدالأحكام، ج ۳، قم: مؤسسه نشر اسلامی جامعه مدرسین.
- علینقی، امیرحسین (۱۳۷۹)، امنیت قضایی، فصلنامه مطالعات راهبردی، دوره ۳، شماره ۱۰، صص ۵۰ - ۶۴.
- قبادی، خسرو، محمد منصورنژاد، محمد کمالی‌زاده، تهیمینه شاوردی، مجتبی مقصودی، وحید سینایی و قاسم مشکینی (۱۳۹۶)، نقش نهادهای مدنی در کارآمدی دولت در جمهوری اسلامی. تهران: مراکز جهاد دانشگاهی.
- مستجاب الدعوه، علی، هادی خانیکی و طاهره عظیم‌زاده تهرانی (۱۳۹۸)، نقش نهاد مدنی اصناف پایتخت در انقلاب مشروطیت ایران، تاریخ ایران اسلامی، دوره ۷، شماره ۱، صص ۴۱ - ۷۰.
- میرکمالی، سیدعلیرضا (۱۳۹۹)، تأمین امنیت قضایی در پرتو حق برخورداری متهم از وکیل در حقوق ایران، فرانسه و اسناد بین‌المللی، پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، دوره ۱، شماره ۵۱، صص ۱۲۷ - ۱۵۰.
- نژندی‌منش، هیبت‌الله و سیدکمال عبدالله‌اصل، (۱۳۹۴)، نقش سازمانهای مردم‌نهاد (NGO) در ترویج حقوق شهروندی، همایش ملی تبیین حقوق شهروندی، دوره ۱.
- نوروزی، کامبیز (۱۳۷۹)، امنیت قضایی در جمهوری اسلامی ایران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، گفت‌وگوی علمی.
- Devine, D. J., Clayton, L. D., Dunford, B. B., Seying, R., & Pryce, J. (2001). Jury decision making: 45 years of empirical research on deliberating groups. *Psychology, public policy, and law*, 7(3), 622.
- Feldman, M., Hadjimichael, T., Lanahan, L., & Kemeny, T. (2016). The logic of economic development: A definition and model for investment. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 34(1), 5-21.
- Hans, V. P. (2008). Jury systems around the world. *Annual review of law and social science*, 4, 275-297.

- Pepper, S. L. (1999). Lawyers' Ethics in the Gap Between Law and Justice. *South Texas Law Review*, 40, 181.
- Teremetskyi, V. I., Bandurka, S. S., Pidhorodynskyi, V. M., Makhmurova-Dyshliuk, O. P., Marushchak, N. V., Kravchuk, V. M., & Holovko, M. B. (2025). Lawyer-Judge Relations and Their Impact on the Quality and Efficiency of Justice. *Journal of Lifestyle and SDGs Review*, 5(1), e04604-e04604.